

Kõned

laste kasvatamisest ja õpetamisest.

Pectud

Tartu seminaris koolmeistrite koosolekutel.

Wälja annud

Fr. Hoffmann.

I. and.

Tartus.

Schnakenburgi trüff ja kulu.

1888.

Benjuri poolest lubatud. — Tallinnas, 14. Detsembril 1882.

Südamel haridus foolis.

Ette kannud 18. Juunil 1882 Fr. Hollmann.

Minewal aastal käis meil wana auus koolmeister Pähn Kammja kihelkonnast wõõrsiks ja rääkis meid Sumalaga jättes niifugusid tähtsaid sõnu, et meie neist tänawuse koosoleku tarwis märkasime kolm juhatuskõnet walmistada. Ta rääkis „ema fooli“ tulust, maenitses koolmeistri ammeti pidamisest, et seda „nõnda waja ära toimetada, et pärast poole wanal eal sellest walu ei pea tundma,“ ja käskis „südamel haridusest foolis“ lugu pidada ja hoolt kanda.

Kui „südamel haridusest“ räägitakse, nagu koolm. Pähn seda tegi, siis pannakse seda „pea“ = ehk „mõistuse hariduse“ wastu. Seda sünnib siis küll teha, kui karta on, et mõistuse haridust peaaegaks arwatakse ja terve koolitöö silmamärgiks pannakse. Sest siis unustatakse ära, et inimese loom ja olu ei ole nii lihtlabane, et ainuüksi mõistmisele waja oleks saada, kui teda täie mõõdule tahad kaswatada. Ja see'p see oli, mis sõber Pähn meie meele tahtis tuletada, kui ta kinnitas, et laste kaswatamise juures peab ka südamel haridusest hoolt kantama. Selle meeletuletamise pärast peame tänulikud olema, kuna käesolewal ajal muudugi foolist muud ei nõueta, kui et lapsed hästi palju õpetust saaksiwad naha panna. Sest kui n'ad „foolist läbi on käinud“ ja oskawat kõigesugusest asjast rääkida, kõikjugu rehkendust ära toimetada, kiireste kirjutada, kõik kirja takistamata lugeda, mitmehealelisest laulmisest oma jagu osa wõtta, pealegi wõõral keelel mõnda lauset rääkida, siis arwatakse, et fooli kasu on kätte saadud. Sest mis wõib fool muud

teha, kui õpetust anda, ja mis võib koolilapse käest muud nõuda, kui et ta würgaste ja wõimalikult täiesti seda õpetust päha wõtab ja meeles peab, mis temale koolis on pakutud? Aga kui sellega ju rahul oltakse, siis on ka juba meelest läinud, ehk on ka tähelepanemata jäänud, mis Apostel Paulus Korintuse kogudusele esimese raamatu 8. peatükis kirjutab, et „teadmine paisutab, aga armastus parandab.“ Siis on ka kooli tööst osalt liigwähe tulu oodatud, aga just seda mõõda mõeldud ja tehtud, kui Põhja-Ameerika ühendatud riikide president kord ära laitis: pead on haritud, aga süda on tooreks jäetud.

Kõik ühetülgne mõistuse haridus jääb pealiskautseks inimese hariduseks ja ei saada mitte selle määrale, mis Apostli Pauluse sõnu mõõda kõige kristliku lastekasvatamise ülem määr peab olema, „et üks Sumala inimene võiks täiesti kõbuline ja kõige hea tööle täieste walmistatud olla“ — (2. Tim. 3, 17). Inimese loom on ju meelemõistjaks loodud, ja kui „meelt,“ see on südametahumise liikumist ei diendata ja ei pöördka efektet pealt õige teele, siis mõistuse teritamine üksi ei saadagi muud korda kui kavalusele osawust. Sest lugu ei ole ju mitte nõnda, kui Rousseau ja tema jälgede hoidjad umbusulised kooliteaduse selatajad ja kooli töö toimetajad ajawad, et iga inimese laps olewat sündimisest ise hea; waid lugu on palju enam nõnda, kui igapäewasest elust näeme ja märka saame ja kuida ka Sumal ise juba Noa päiwil tunnistas: „et inimese südametahumised on kurjad tema lapse põlwest“ — (1. Moos. 8, 21). Kes pattu muuks ei arwa, kui aga loomulikult nõbruseks, mis inimest süüaluseks ei wõi teha, see petab ise ennast ja tõisi, see ei leia siis ka mitte muud nõuu, kui et ta, inimeste tigedust ja kawalust ja kurjust maitstes, seda kõik ainuüksi kaswatajate süüks arwab, et need ei olla aegjaste ega täitfa hooles olnud, oma kaswan-dikka „woorusega“ tutwastada. Et patu wastu tõist mõjuwat nõuu ja jõudu ei ole kui üksnes Sumala õnjalik arm, mis Jesuse Kristuse sees on ilmunud, sellest ei taha needsinatsed targad mitte kuuldagi, ja et inimese waim üksnes Sumala Püha Waimu uuendamise jõuu läbi võib õige wabadusele kaswada, mis kõige „wooruse“ päris eluõhk on, seda ei mõista niisugused ilmatargad mitte aimadagi.

„Anna, mu poeg, oma süda Mulle, ja ju meel hoidku Minu wiisid“ (Salom. õpet. sõn. 23, 26), see'p see on, mis Jumal igauhe inimese lapse käest nõuab, ja kõik kristliku lastekasvataja hool ja töö peab sinna sihtima, et igauks laps, mis tema hoolle alla on antud, seda Jumala nõudmist mõõda võtaks ka teha. Südame salajam koht, ehk kui seda tähendamise sõna tohime tarvitada: „hingetagune“, kus iseenele tundmise ja ise oma tahtmise jõund nagu iwa moodi tärkamas, see on ju südametunnistus, kuhu ei ükski sisse tungida ei saa, kui ainuüksi Jumala Waim. Kõik „südame haridus“ peab nüüd sinna sihtima, et südametunnistuses mahti saaks tõsisele ja armastusele, nõndagi, et kaswandiku südametunnistus harjub, tõe walgusele tulema ja armastuse soojuses kosuma. Siis saab ka tundmuse võim isegi teritatud, et see tõe ja armastusele harjumisega käsi käes jõudma hakkab, samm sammult peenemaks, õrnemaks läheb wahet tundma õigusest ja ülekohjust, tõe ja walest, paraja-möödulisest olekust ja üle piiri tungimisest, kottujündimise ilust ja jälle inetusest, mis õiguse ja tõe ja paraja mõõdu vastu tapleb. Seda õrna südametunnistust ei saa mitte kellelegi peuga päha ega sõnaga südamesse panna, see kasvab nagu õlmekene kauniste kasvatatud wiljapuu otsas isegi aeg ajalt täiemaks ja tugewamaks seda mõõda, kui südametunnistus hoolsa harimise teel tõe ja armu jumaliku jõuule õpib maad andma ning sõnakuulelikuks heitma. Kui siis südame haridust koolis tahame kindlaste käile wõtta, siis tuleb minu arust kõige pealt südametunnistuse haridusest hakatust teha, ja meie peaküsimus on nüüd see, et misfugusel teel saab seda toimetada? —

Meie ei wõi lapse käest muud nõuda kui lapsepõlwe päris kohtlast olekut, ega wõi lapsele kõrgemat silmamärki ette seada, mille poole ta oma eluga peab nihkuma, kui mis lapsepõlwe päris määr on. Selle poolest annab nüüd 4. käik kindla ja selge otsuse, ja meie ei eksi õigest sihist mitte kõrwale, kui meie ka koolis kõige pealt sõnakuulmist nõuame. Sõnakuulmine on esimene tükk, mis laps peab õppima; sest üksnes sõnakuulmise teel võib õpetus ja maeniitus lapse südamesse tungida ja lapse südamele mõjuda. Laiemat arudust meil siin ehk ei tulegi waja, muud kui meeletuletamiseks olgu nimetatud, et

sõnakuulmise jaffu ommeti peame arvama nii hästi tähelepanemist ja arusaamist, kui ka omais wõtmist ja tööga täitmist. Peale selle juhatab 8. käff, mis seltsliku elu poolest lapse käest peab nõutama; ja see on: tõe rääkimine. Kes töt räägib, see ei karda ka mitte töt tegemast, ega töt sallimast. Sest töl on astel, mis südamest läbi tungib ja wana lihale haiget teeb. Kes seda mõistab sallida ja heaks wõtta, et ta ka ise tõe poole on ja sellepärast ise oma pööratse ja heitliku, hoopliku ja petliku südamele armu ei anna, see näitab sellega üles, et ta oma südametunnistuse salajasse kambriasse Selle healt ära on kuulnud, kes ennast tõe Kuningaks on tunnistanud ja selle tarwis maailma sisse tulnud, et Ta tõe pidi tunnistust andma. Ja kes selle tõe Kuninga healt mõistab tähele panna, see ongi, kes ka tõe Waimule mahti annab, et see tema südamele walitsejaks peremeheks saab. Küll siis südame haridus on selle kae toimetada, kes selles tükis tugew töö toimetaja on. Wiimaks peab siin siiski ka weel kolmandamaks nimetadama, mis 6. käff ka igaihe lapse käest nõuab: puhtuse pidamine. Häbenemine on ju inimeste kae suure suguselti wahel piiri wahiks; selle wastu on häbitus kõige korraliku ja auusa elu kombete häwitaja ja inimeste südame rahu rikkuja ja südame tooruse sünnitaja; sest häbita inimese südametunnistus on nagu märgirauaga põletatud, haawatud ja nagu mädanema lõõnud, ja pärast poole läheb ta ka wäljaspidise elu kombete poolest weidraks ja hirmsaks, sest et ta kõigeesite südame seestpidise oleku poolest tooreks ja haiswaks on läinud. Ta paneb ise oma hinge hukka ja läheb nende aruliseks, kelle pärast ennemuiste Noa päewil weeputuse häwitaja hoog wana maailma pidi matma, ja nõndasamuti ka nende wääriliseks, kelle pärast Issanda inglid Sodoma ja Komorra kohtasid pidiwad tuleroaks tegema ja ümberlõõma. Salaja häbitus on nagu tuluke, mis esite pinedas nurgas oma rooga neelab, aga wiimaks ommeti leegiks läheb, mida enam naljalt ei saa kustutada.

Wõtkem kokku! Wanematele ja ülematele sõnakuulelik, kõige inimeste wastu tõerääkija, Sumala filma ees südamest puhas — nii peab laps olema, selle oleku piiri sees oma lapsepõlwe mööda saatma, nende kolme wooruse toel täisealiseks inimeseks kaswama.

Püüdku siis koolmeister oma koolilapsi selle määrale meelitada, selle sihile saata, selle teele tallutada! Sest need kolm tükki ongi nagu põhjuspüüdad, mis kõik õiget päris „südame haridust“ ülewel hoiawad. Kui kõik meie koolilapsed neis kolmes tükis õpiwad oma südameid Sumalale andma ja oma meelega Sumala wiisitsid hoidma, küll siis tuleb südame hariduse magus wili ka meie koolitubades, meie kooliõuedes, meie kooliteede peal nähtawale ja maitstatuale.

Alga see'p see on! Soow on küll soe ja arutamine on elaw, aga täitmist takistawad nii mitu ja mitu asja, mis koolmeistri käes parata ei ole. Kodu-elu, muu rahwa, iseäranis noorte täisealiste poiste ja tüdrukute eeskjuu, laste oma südame mõtlemised ja petlikud himustamised, muud sellesarnast asja weel nimetamata, — see kõik rikub sagedaste ühe hoobiga ja ühel filmapilgul ära, mis aastate jooksul pikameelelise, hoolsa töötegemise toel ja waewanägemise najal on hakanud alles idanema ehk esialguse kasule jõudma. Siiski ei wõi koolmeister mitte meelt ära heita, ega asja hooletusesse jätta. Mis ammeti kohus nõuab, seda peab koolmeister sellegipärast wäsimata hoollega tegema, nagu ka põllumees ikka lootuse peale maad harib ja seement maha teeb, kas olgu nüüd räitsakat ja härmatist karta ehk olemata. Ja mis peab siis koolmeister nüüd omalt poolt tegema, et ta oma koolilaste südameid saaks harida? Ma nimetan lühidelt ära:

1. Ta peab Sumala sõna õpetust lastele nõnda ette kandma, et see otse südamesse hakkab. Alga selle juures hoidku õpetuse tunnil seda last nime pärast nimetamast, kellele ta arwab üht ehk toist iseäralikku õpetuse tükki just parajaste noomimiseks kõlbawat, waid usaldagu, et Sumala sõna ise oma jõuuga küllalt karda pealt sinna trehwab, kuhu otse waja on. Sest sool leiab mada lihale igakord isegi.

2. Ta maenitsegu ja harjutagu kooli lapsi sõnakuulmisele, tõe rääkimisele, puhtuse pidamisele. Alga hoidku koolmeister seda tegemast, üleüldiselt kõnepidamise kombel, waid maenitsegu otse siis kui tarwis ja otse seda last, kes just jeda omal korral tarwitab.

3. Ta meelitagu last ise oma eeskujuga. Alga hoidku selle juures mõtlemast, et üksnes koolilaste nähes ja kuul-

des waja eeskujuks olla, ja et siiski majal ennast nagu kammitšast wõib lahti peasta. — „Ükski asi ei ole nii salaja, mis üles ei ilmu,“ — ütleb Issand Jeesus, ja wäljaspidine filmakiri ei saada koolmeistrile muud ku salaliku nime, mida Issand Jeesus küll lühidelt aga terawalt ära seletab üteldes: „Hoidke waleprohwetide eest, kes lammaste riidis teie juure tulewad, aga seeftpidi on nemad fiskujad hundid“ — (Matt. 7, 15). Palju enam pidagu koolmeister meeles ühe wanaaegse kiriku piiskopi sõna, et „kui sinu elu paistab nagu wälf, siis saab sinu sõna kõlama ja mõjuma nagu pikse mürina heal.“

4. Koolmeister harjutagu iseennast sellesama wooruse teele alalise ja järelejätmata ustawusega, et ta kindla sammuga mõistaks seda teed ilma juufkarwa wäärt kõrwale libestamata ise ka kää, mis ta lastele juhatab, et ta usu saladust puhtas südametunnistuses hoides ise ei lähaks põgatawaks, kuna tema tõistele elutee juhataja peab olema.

5. Palwuse tegemine, palumiseega walwamine, palumise teel eitlemine, palwe toel mõidu saamine — see on see nõu, mida koolmeister peab wõtma ja pruukima, kui tema oma koolilaste, südame hariduse edendaja tahab olla. Muidugi mõista ei jäta ta siis oma koolilapsi, iseäranis neid, kes oma toore, wallatu, laidetawa kombega temale raskemaks koormaks on, mitte omast eestpalwest maha. Ja mida tõemeelilisemalt koolmeister ise oma Jumalaga oma koolilaste pärast räägib, seda mõjusam saab iga sõna olema, mis ta lastele Jumala poolt kuulutab. Sest mida enam koolmeister oma palwete kuulmisest ise aru hakkab saama, seda paremine mõistab ta ka oma koolilapsi niifuguse südame seespidise elu korrale juhataja, et nemad ise palwe teel omale õpiwad ohju peale panema ja seespidises waimu eitlemises niifugusel korral, kus kahtlemise laened tõusewad, tõe ja õiguse tundmuse juhil nõnda otjust tegema, et nemad ise oma lihliku meele fihutamisest üle saawad ja selle wõidusaamise finnitawat jõudu maitsta saawad, mida ommeti igakord elu teel edasijõudmise kindlaks ja täieks sammuks peame tähendama.

6. Sihtigu koolmeister alalise walwamisega selle poole, et ta oma koolilapsi ifka nende kolme ülewel nimetatud wooruse määrale saaks ligemale saata wäsimata harjutamise waral,

laste iga mööda esiteks enam väljaspidise korra hoidmise teel, pärastpoole enam seespidise priitahtliku kohuse täitmise toel.

7. Harjutagu koolmeister oma koolilapsi korralise tegewusele, mõistust ja meelt tuumaka õpetuse waral äratades, walgustades, kinnitades, jõuusaamisele saates, aeg ajalt ja samm sammult kosuja waimule selle läbi tugewust soetades, et kooli ülesannid igapidi waimu wahwuse kohased on.

Nii palju võib ka koolmeister küll teha, kui siin sai nimetatud. Mis üle selle veel peab laste südamele sees korda jaadetama, seda jätku koolmeister Selle hooleks, kellele meie kõige oma koolitööga ommeti muud midagi ei wõi olla, kui aga tee walmistajad, Selle hooleks, kes meist juurem ja kellel ise oma wiisklabidas käes on, kes suitswat tahti ei kustuta, ega rõhutatud pilliroogu katki ei murra. Sest ka siia kohta maksab ristija Joannese sõna: „Tema peab kaswama, mina pean kahanema“, ja wiimaks ka see sõna, mis Apostli Joannese ilmutamise raamatust loeme: „Siin on pühade kannatus ja uskumine.“ Meie võime küll seement külwada, taimesid wee walamisega kosutada, umbrohtu ajuti ja paiguti juurega välja tikkuda, — aga kaswamist ja „südame hariduse“ edenemist ka kooli toas — seda annab üksnes Sumal. —

Rahwakooli hariduse foundus.

G. A. Hennig'i järele lühidelt kokku võtnud ja 18. Juunil 1882 ette kannud P. Drg.

Kooli ajakirjas „Brandenburger Schulblatt 1882 Heft V und VI“ on pealkirja all „die Concentration der Volksschulbildung“ G. A. Hennig Potsdamist ühe pikema seletuse avaldanud. Hennig'i kirjalikul kõnel Saksamaa rahwakoolidest on juhtsõnaks järgmine tähtis salm: „Wie fruchtbar ist der kleinste Kreis, wenn man ihn recht zu pflegen weiß.“ (Ka kõige väiksem töö-wald võib palju wilja kanda, kui seda heasti mõistetakse hellada.) Sellest kirja tükist on mõndagi äratajat mõtet kaawatamise ja koolitamise kohta leida. Teile, auusad koosolejad, tahan mina üksnes seda Hennig'i tööst siin ette kanda, mis üleüldine on ja ka meie maa rahwakoolide kohta tõeste tähelepanemise väärt.

Hennig kirjutab oma maa kohta, et seal uuemal ajal rahwakoolide eest ifka enam ja enam on hakatud hoolt kandma ja neid ka selle järele uueks looma ehk ka parandama, kuidas uue aja kultuura-elu seda iga üksiku inimese ja ka terve rahwa hariduse kohta suuremal määral nõuab.

Õodusteaduste ütle mata kiir edasi sammumine, ja maa-pidamise, majatalituse, käsitöö ja kaubaajamise — ifegi poliitika ja kirikliku elu uuemad seadeldused, nad kõik nõuavad, et õpetusplaan laiendatud saaks, et haridus sügavamale rahwa sekka tungiks; sest Kõigekõrgema tahte järele peavad ju kõik inimesed — siis ka need, kellele osaks saanud, et n'ad elutarwitust ja peatoidust oma käte tööga saadaksivad — parema ja kõrgema hariduse osaliseks saama. Õpetusmäär seati kõrgemale, õpetusplaani peale võeti uued õpetustükid üles, ka õpetust ennast laiendati.

Pea kõik õpetustükid rahvaskoolis kaswatawad omalt kohalt rahwa noore jou hariduswara. Ühuõpetust peaks nüüd ju sügawamalt läbi wõetama, kui enne, sest muidu ei wõi loota, et usk kindel ja iseseisaw, osawõtmine koguduse kiriklikust elust meelemõisija inimese wääriline ja elaw oleks. Selle tarwis on hädaste waja, et ka kiriku ajalouft enam lugu hakataks pidama. Emakeele õpetus pidi laiendatud saama, muidu on kõrgema haridusmäärade saamine wõimata. Lugemise raamat oli ammuft ajast keeleharimise põhjaks ja südakohaks; nüüd aga hakataks lugemise raamatu eeskujuliste tükkide sifu seletamist, kättearutamist ja pähäõppimist suurema heolega tähele panema. Ka rahwa-literatuura (kirjanduse) õppimise peale pannakse enam rõhku, kui enne. Grammatikale anti rahvaskoolides kodaniku õigus ja mõtte-sõnastamise (Stil) eest kantakse rohkem hoolt. Rehkendamises katsuti nõudmist kõrgemale krunnida ja ruumiwalla õpetusele õpetusplaanides asumise õigust anda, sest et matemaatikalist õpetuswälbade harimise jõud mitte wäikene ei ole. Üksnes lauluõpetus jäi muutmata. Alalugu, maadeteadus, loodusasjade ja looduswägede õpetus on juba iseseiswad õpetustükid ja palju suuremal mōedul haritawad, kui enne. Eks rahwalikust waatekohast isamaa ajalou tundmine wāga soowitaw ole. Käesolewa aja asjandamise kord ja terve uuem kultuura-elu nõuab tutwustamist nii hästi ligima kui kaugema kodumaa annete ja käsitōōdegaga ja loodusriigi kõige tähtsamate nähtawuste ja seadustega. Enne wanast tehti neist tükkidest juhtumise korral seletust, ehk anti õpetust lugemise raamatu tükkide kallal. Nüüd sel ajal see enam ei ulata. Seihkendamise õpetusel tuli kõrgem õitseaeg, sest selle läbi pidi rahwa tublidus käsitōōs kaswama ja tema meelekauniduse haridus edendatud saama. Turnimist ja naesterahwa näputōōd õpetatakse uuemal ajal rahvaskoolides ja juba nõutakse edasi, et nooresou hariduswälb ka käsitōō-osawuse õpetuse läbi rohkendatud saaks. Käesolewa aja rahvaskoolide õpetusplaan näitab, kui rohke ta õpetus- ja harjutus-asjade poolest on ja kui kõrgele iga õpetusasja määr seatud. Rahvaskooli õpetusasjade laiendamist ja rohkendamist on hädaste tarwis, sest seda nõuab tungiwalt nüüdse aja kiriku, riigi ja kogukonna eluford ja igapäine ammetipidamine.

Rahwakoolide õpetus ei kanna siiski mitte seda wilja, mis temast oodetakse. Wanemad kaebawad: lapsed ei õpi koolis ühtegi, ja need koolmeistrid, kes ka ise oma töö wiljaga mitte rahul ei ole, — ehk küll koolikatsumised hülgawad on, — ühendawad endid kaebamises laste wanematega. Mitmelt poolt on näha, et kõik tarkus ja tundmine wankuw ja filmapiisklik on. Koolmeister peab murega nägema, et kooli aastate jookkul noore waimu (lapse) rammu kipub raugema; endine waimu priiskus ja agarus kaub, asemele astub külmus, tuimus.

Küll wõetakse koolitööle kodutööd abiks, aga see on osalt wõera abiga tehtud, osalt puuduline, osalt seda ei tehagi, ja tulu sellest on siis ka wäikene. Digusega kaebatakse seepärast: koolilapsed on õpiasjadega üsleliia koormatud. Wähem kahju on siin weel see, et noorus koolis ihu terwise poolest kiburaks jääb, mis ka warem sillma paistab, kui see patt, mis waimu terawust, priiskust ja terwist rikub ja mitte nõnda lausa sillma ei paista, ja ommetegi hinge-elu raskesti paneb põdema. Kõik näitab sellest tulewat, et õpetusasjade wäljawallimine mitte õige ei ole, ärajagamine mitte kohane ja nende käsitlemine mitte kaswatamise ja õpetamise seaduste järele.

Smestamise wäärt on, kuidas isegi need koolmeistrid, kes kõige tulisemalt ja hoolkamalt edasi sammuwad, omas kõige õiglasemas meeles, oma koolilapsi tarkuse ja teaduste asjade siiske nagu maha matawad ja ära uputawad. Nõnda ränka koormat ei jõua lapse waimuke tõeste mitte kanda. Aleksander von Humboldt kaebas omal ajal: „Lapse waimukõht jõuab palju ära seedida, aga selle tarwis, mis tänapäew noorele soule pakutakse, kulub tõeste jaana = linnu kõht ära.“

On asjad ja arwud, mida koolilaps piab mõistma ja oma meelespidamise wakka tallele panema, weel niisugused, et ta nende järele isu ega janu ei tunne, siis on ka üsna wõimata, hulga õpetusasjade kohta weel tarwilist aega leida ja neid asju õpetades nõnda läbi wõtta, et õpetamine seda isu sünnitaks, mis lapsi wastuwõtmisele kihutab.

Sagedaste ei seisja ka õpetawad asjad mitte nii kindlas ahelikus, et ühist mõtete walda nende läbi wõimalik oleks harida, waid nad on üks ilma sifimese ühenduseta mõtete järjestik (kogu) — laial ja laulil. Igakord ei tule see wiga just mitte sellest,

et õpetusasju wäga palju on ja nende kõlbduš mitte kohane ei ole, waid ta tuleb sellest, et õpetusmaterjal mitte süntsal kombel ära ei ole jagatud. Si taheta ka mitte ära oodata, millal noor waim kõikide nende asjade wastuwõtmiseks küllalt wallminud on. Iga koolmeister piaks oma laste fogu ees mõtlema ja enesele ütleva, nagu Ülem Koolmeister oma kaswandikkudele ja järelekäijatele fõrd ütles: „Minul on teile veel palju õelda, aga teie ei kõhta nüüd seda mitte kanda.“

Kõneleja kaebab edasi, et koolilapsed pale higi sees koguni tundmata asjade üle pikad tüfid piawad kirja panema, ja ei oska ilma wõera abita kõige lihtlabasemate asjade üle ei juu-sonaga ega kirjalikult oma mõtteid ette kanda.

Nende wigade juures on osalt õpetusplaanid, osalt koolmeistrid süüdlased ja õige jagedaste mõlemad ühtekokku. Kumbki nendest ei waata lapse loomu peale; nad nõuawad üle koolilapse jõuu. Mis laps veel jõuaks, seda tehakse üle pea kaela, sest wali õpetusplaan, mis poolaasta lõpuni piab läbi aetud saama, ei anna aega wiivitada, funni õpiasi lastele täieste omaks oleks saanud. Riisugusel töö õhinal, kus laps waewalt hinge saab tõmmata, kaub laste töö lust, — ja usaldus ise enese wastu lõpeb ju enne, kui ta uue ülesande kallale läheb.

Ka õpetamise wiis õpetusasjades ei waata mitte palju haritawa inimese waimu loomu peale. Waadatakse üksnes selle peale, kas pea tundmistega täis topitud ja kääb osawaks harjunud on, aga õpetuses terwet inimest harida, sellest ei hooli palju teegi.

Ühelt poolt kruuwitakse kõik kõrgele, teiselt poolt jäetakse waim hooletuse sisse; ta jääb kiduraks, kõhnaks, — hakkab põdema. Waimu-jõunde harimises pundub paraku tarmuline kaalusseis ja siisimine kokkusündimine (Harmonie). Kaswatamisest tehakse tantsumine, mõistlikust õpetamisest paljas masina wärk. On kaswatamine riisugusel eksiteel, siis piab kaswandiku meelepõustus, muidugi mõista, hääduima (lõpma).

Kuhu on jäänud noore sou waimu tublidus, ta elu kaunimad kombes, — kuhu ta usuelu? Hoolimata nendest, kes musta prilli läbi waadates maailma hädaoruks nimetawad — prame tunnistama, et wahes selle wahel, mis piab olema ja selle wahel, mis tõeste elus on olemas, mitte rõõmustaw ega rahutaw ei

ole. Meie ei taha ammugi mitte kõik rahwa meelepühtuse ja usuolu puudusi üksi kooli süüks ajada. Ommetegi on iga kaswataja tõsisem kohus, waljus ise enese läbikatsumises seltsliku elu puuduste ja wigade üle järele mõelda. Selles ise enese läbikatsumises saame meie leidma ja tundma, et ka koolil mitte väikesed patud ei ole kahetseda, olgu nüüd, et see sellest tuli, et paremat ei teatud ega osatud, ehk et omakasu püüdmine ja kõrkus takistajad oliwad, — ja et wõeriti ja wiltu koolikaswamine ei lasknud rahwast waimu tubliduses edeneda.

Spetuskunsti edenemine — nii suur kui jeeigi ka nüüd igakord on — ei jõua ilalgi seda suurt kahju ära tasuda; sest „mis aitaks inimest, kui ta kõige maailma wõidaks ja saaks ommeti kahju oma hingele?“

Tõeste, aeg on juba ammugi ukse ees, millal rahwakooli tõsise ülesande üle peaks järele mõeldama. Kaswawad nõudmised rahwa hariduse kohta, siis olgu ka lastekaswataja ja koolitaja mõistlik ja arukas parajat mõetu ja piiri pidama, et iga üksiku hinge terve iseloom rikkumata jääks. Kui ka hariduspaleused otsatuseni kaswawad, ei tohita siiski mitte ära unustada, et inimese waimu piirid kitsad on ja lapse juures weel iseäranis kitsad. Tätab koolmeister järele palju päha toppimast, küll ta näeb, lapsed õpiwad enam ja õppimise tulu on jäädam. Rahwakooli kaswatamise ja õpetamise peatükk on: inimest igapidi harida, — mõtlemises, tahtewõimus ja meelekindluses. (Seda nõuawad ka meie Ülema-maakooli-kohtu õpetusplaanid 1874. aastast; aga kui palju neid koolisi on, kes sellest õieti märku wõtawad?!)

Sennig seletab edasi hinge elust, tema seadustest ja nõudmistest ja püüab sellega ülewalmimitatud põhjusmõtet ehk nõudmist põhjendada. Ta kirjutab: Inimese hinge-elu on selles tükis, kuidas ta ennast wälja poole näitab, üliwäga mitmekesidane, arusaamata ja saladusrikas sügawuse poolest — ja ommetigi on ka talle kindlad piirid pandud ja seadused antud; ta seisab wälimiste muutjate tükide woli all. Hinge-elu tegewusi, nii mitmekesised na'd ka näikse olewat, wõib kõik ühe hinge-elu põhjustegewuse alla kokku wõtta ja see on mõtlus (Vorstellung). Mõtlused koguwad endid jälle meie waimu iseloomu südaohja ümber kokku ja sünnitawad siis enese minamõtluse, see on:

mõtteleja inimene saab aru omast waimu-ühusest ja ütleb enesest „mina“.

Kui ka wahest näitse, nagu ilmutaks inimese waimu=elu ennast imekunstlikult nii lapse kui täiskaswanud inimese juures, mõtluse sündimisest kunni waimu kõige keerulisema mõtlemise, tundmise ja püüdmise tegewuseni, siiski on see mitmesugune olek kindlas üheuses rajatud.

Kõik kasvatamine sihtigu selle terve inimliku waimu-ühuse peale wälja. Paberi peal on see nõudmine juba ammugi wastu wõetud ja heaks kiidetud. Millal muudab ta ennast teuks? — Inimese waim ei ole sündimises weel mitte walmis, waid ta wallinib ette määratud täiusele oma enese hinge=elu tegewuse läbi. Põhjaks hinge=elu tegewusele ja ühtlasi ka sihtiks, on üksikud, hingest enesest wastu wõetud mõtlused, mida meie ka hinge=loomu ehitusmaterjaliks wõime nimitada.

Kõik hinge tegewus käib ifka üksikute tükide ühendamise peale; ei see tegewus kannata mõtluste eratamist; ta heidab niisugused ollused wälja, mis kaswamist takistawad ja ühendamisele wastu tõrguwad. Nõnda käib hinge=elu tegewus ühe südakoha peale ja selle tegewuse läbi sünnib inimese waimu iseloomu üheus. See hinge tegewus on nagu taime kaswamine. Taim imeb mulla põuest niisugused ollused enese sisse, mis talle just kõige rohkem meelt mööda on ja muudab neid siis oma loomu järele. Tahetakse, et taim täieste kosuks ja kasuks, siis olgu ka maa selleks hoolhaste haritud ja kõik, mis kaswamisele kahjulik, eest ära kasitud. — Nõndasamuti on ka lugu hingega. Ka hing nõuab hellamist, muidu ei ole kaswamise määrale saamist mitte loota ja tema waimuelu ühine iseloom jääb kängu.

Kasvatamise pühim kohus on, hingele kõik süntsad haridusollused kätte saata. Piab haridus mõjuma, siis algagu kaswataja oma kaswandiku juures sealt, kus kaswandiku mõtlus te järg on ja jättagu oma tööd jenna otsa. Tulewad lapsele uued mõtlused paljalt juhtumise kombel wastu, siis ta neid wastu ei wõta. Niisugused mõtlused jätawad teda külmaks, ehk kui palju on, siis panewad n'ad teda imestama, aga rõõmu n'ad talle ei tee, sest siis ka himu tema sees nende järele ei põle. Himu äratatakse üksnes

siis, kui kätte pakutud haridusasja läbi lapse hinges keeled kõlama panna, mis uueste juure tulnud tükkidega jugulased on. See pärast sihtigu kasvataja oma tööga ikka lapse sees oleva mõtlussüü peale. Kasvatamise esimene ja tähtsam ülesand on, südakohalisi, põhjapanevaid mõtlusi äratada ja last nõnda juhata, et ta neist selgeste aru võib saada, sest sellega on kasvandiku sees waimutoidu wastuwõtmiseks ja seedimiseks tingimine loodud ja tõsine hindu äratatud. Laps piab siis ka tõeste seda kalliks, mis tal waimu omanduseks pakutakse; ta wajub selle sisse ja püüab seda täieste omaks saada. Teab kasvandik, et püüetawa tüki omandamine temal korda läheb, siis jääb ta selles omas püüdmisses kindlaks. Näeb ta aga, et püüetaw waimutasu tulemata jääb, kohe kaub hindu. Spetus ei wõi ialgi korda minna, kui see koolilapse käest üht waimu-tööd nõuab, mis tema ei jõua teha, olgu nüüd kas paljuse ehk rasfufe, aja nappuse ehk mõne muu asja pärast. Koolilapse elaw oswõtmine õpetusest on terve inimese söögi-isu sarnane; ta on lapse waimu terwise märk. Nagu noorel eal lapsele mitte palju toitu ei wõi anda, pealegi kui see raske seedida on, sest muidu kaub lapse söögi-isu ja ta jääb põdejaks, — nõndasamuti tuleb ka lapsele kõlblikku haridustoitu parajal mõedul pakkuda; selle tarwis on, muidugi mõista, lapse jaoks haridustoitu waja wällja eratada. Kuna nüüd inimese hinge jõud niisugune on, mis otse saab, siis talle ka mitte palju ei wõi peale panna, muidu tuleb oodetawa kasu asemel kahju. Üle arwu teadmisi sisse toppida, teeb waimu tõntsiks ja sünnitab edewat pealiskautset wiisi. Siin maksab: mida wähem, seda enam. Läheb ka töö pikkamisi edasi, pole wiga, kui see aga alaline ja loomuline on. See weel ei ole hariduse olu, et mõtluste ring laialine on; waid olgu mõtlused ka täitsa ja kindlaste omad. Inimene walitsegu nende üle priiduses. Kasvatamise ülem mure olgu, niisuguseid mõtlusi sünnitada, mis selged, õiged ja isekeskel jugulased on.

Kõik waimu tegewus käigu kasvatomises ühe süda-koha peale — see on: tahtehariduse peale. Need jõud, mis tahtmist liikuma panewad, ei pia muial seisma, kui inimese waimu iseloomu südakohas. Nooruse juures on otse need ajajad jõud kõige wägewamad, mis tema enese südamest wällja

woolawad. Seepärast on üli tähtis, inimest nõnda harida, et ta ju wara omale kindla jäädawa meelemoe saab, ja mitte kõrja sarnane ei ole, mida turulest senna ja tenna heljutatakse. Kaswatamise määr nõuab foundamist südakoha poole. Meie ajal ei näita selle nõudmise täitmine mitte võimalik olewat. — Kool tehku elu wastu tubliks.

Küll on elu inimeste seltskonnas nüüdsel ajal wäga mitmesugune. Põllumees, kes põldu harib ja karja kaswatab, mäe- mees, kes mägede sifskonnast kallid metallisid ja tulusaid süsja päikese walgele saadab, töötegija wabrikus, käsitööline ja kaup- mees, — n'ad kõik on hariduseltskonna liikmed, kes selle hari- duse lu alalhoidmises ja uueks-loomises tegewad on ja kõik tema nõudmisi suuremal määdul piawad täitma, kui seda mõne aja eest tagasi sündis. Inimene ei pia mitte üksnes enesele elama, waid ka kõikide kasuks. Kõige pealt piab ta aga selgeste teadma, et temal ka kõrgem paleus kõige ilmaliku tallituse kõrwas on, s. o. Sumala riiki ehitada ja selle suure töö juures ligi aidata. Inimese wälimine eluford ei wõi siis mitte tema kas- watamise sihiks olla, sest waimu iseloom, mille ülem tallitus tahtmine on, ei luba seda mitte. Siin maksab Kristuse käsk: „Otsige esite Sumala riiki ja tema õigust, siis seda kõik piab teile pealegi antama,“ ehk: kaswata nõnda, et „Sumala inimene täieline oleks, ja kõigele heale tööle osaw“. — See üks- nes võib koolikaswatamise siht olla.

Usuelu on inimliku hariduse kõrgem aste, sest usuelu süda- koha sisse ulatawad oma otfadega kõik haridushallikad, mis waimu toitu senna sisse kannawad, ja usuelu annab inimese haridusstule tema pärist wäärtust; ta litjub talle oma jumaliku pühitsuse pitseri peale ja annab talle jäädawat tähtjust. Annab inimene ennast täitsa Sumalale päriseks, siis on temal e law usk, usk, mis armastuses tegew on ja igapidi ja alati terwes inimese elus woorustegudest wälja paistab. Usuelu läbi üffi võib inimene tõise priidusele tõusta, s. o. Sumala laste auu priidusele. „Krist- liku hariduse alalhoidmine ja edendamine on iga risti-inimese ülesand, selle sees kristliku kaswataja paleus kindlat kaju on saanud.“ (Curtmann.) Seda paleust ei ole võimalik iialgi kätte saada, nii kaua kui inimesed ifka weel inimesed on. Sellegi

pärast ei tohi meil selles kõige kõrgemas ja pühamas ammei töös, mis meile siin maa peal noore sou kasvatamisega kätte usutud, mitte muud, kui see kõige kõrgem paleus filmade ees seista. Siin iseäranis olgu meie mõtlemisel ja tallitamisel igaweste muutmata seadused juhiks, sest need üffi kaitsewad meid kasvatamise ja koolitamise põllul kõige paremine ülekohustuste nõudmiste eest.

Rahwakooli hariduse kounduse ülesandest ja olust edasi rääkides püüab Hennig selgete teha, et kristliku rahwakooli kasvatamise töös kounduse ülesand usueluline kindelmeeleharidus (religiöse Charakterbildung) on.

Enimesel on omas ammeti-tallituses ilmaga tegemist. Ammeti seisukohast waatab inimene elu peale ja mõistab selle ole kohut. Ta walitseb tulewast ammetit oma pea arwamise järele; muidugi mõista, et tema pea arwamised sellest eluseisusest juhitaaks, kuhu teda sündimise järele arwataks. Rahwa koolilapsed tulewad käsitöölaliste seisustest. Arwata on, et n'ad elu-ajaks nende seisuste sisse jääwad. Nende soovid tulewiku kohta ei ole suured. Rahwakooli-laps mõtleb omale ise ülesanded, mida ta üksford ka elus teab tarwis tulewat. Need ülesanded on lihtlabased, kerged; nende täitmine nõuab wähe kulu. Suba nooruses hakkab ta märkama, et tema üksnes siis elus midagi wäärt on, kui tublidus, usinus ja truudus tema põhjuswoorused on, ja kui ta kõik oma jõudu kõige wäiksema punkti ümber mõistab koguda. Tema waimu iseloomu tublidus olgu talle elu ülemaks ehteks.

Wallakooli-laps piab ju wara oma kooliharidust lõpetama; ei ole temal wõimalik kõrgema koolidesse saada; ta piab omale teenistust wõtma. Sellepärast siis tema ka koolist wälja astudes omale hariduswara kaasa tahab saada, mida talle tema igapäawase ammeti-töö juures tarwis läheb ja mis tema kohane on ja temale tulu toob. Seda tarwitust täidetagu, üle selle ärgu mindagu mitte wälja. Rahwakoolis piame meie oma jõudu koundama, et seda kõige ligemate ülesannete kohta küllelt oleks ja kaugemate peale ka üle jääks. Tõledus oleks, kui meie sellest üle tüfiksimme, mis kätte saada weel wõimalik on, ja kahjulik, kui meie täitja tühja tüfikeste püüdmisega tarwilisi tüfka tähele panemata jätafikime.

Spetus ei ole mitte kohane, kui aeg ja jõud ühe mõtte-
walla harimise peale ära raisatakse, millest wast iialgi tahtmine ei
või wälja wõrjuda. Riisugusest ettewõtmisest ei tuleks muud
wälja kui seda, et inimene hirmustab, aga ei saa kätte, soovib,
aga ei kõhta oma soovimisi täita, ja selle järele tuleb seestpidine
rahutus, nurisemine ja lagunemine; ei temal siis enam jõudu
nega stulidust ole oma ligemaid kohuseid täita. Mis tulu
ei too, on raske koorm. Kindlama loomuga lapsed raputawad
selle koorma juba foolipinkide peal oma foolitiranni meele-ära-
heitmiseks maha. Tundmistel ja osawustel, mida meie oma
foolilastele kätte saadame ja harjutame, on üksnes siis tõsist
wäärtust, kui nende wäärtus ka hiljema elu sisse ulatab. Mis
inimest pärast kooliaja lõppemist enam ei juhata, sellel ei ole
iialgi tõsist wäärtust tema kohta elnud; ei ole see eladesgi tema
waimu iseloomu pärisosaks saanud. Pestalozzi ütleb: „Kõik,
mis meid paremast ja tarwilikumast keelab osa wõtmast, on
raske kanda. Meie piame kõik teadma üksnes tegemise pärast
ja kui palju teada tahetakse lobisemise pärast, siis sellest tõeste
ühtegi tulu ei tule.“ Suur Saksa laulik Goethe kirjutas ferd
proua v. Stein'ile: „See on igaweste tõsi: meie piame koolmalle
„hoidma, et üht asja, wähe asju dieti tarwitame, neid ka dieti
„armastame, nende küljes poome, neid iga külje peale pöörame, nendega
„ennast ühendame, see teeb laulikut laulikuks, kunstnikku
„kunstnikuks, — inimest inimeseks.“

Päha õppimine on hea asi, aga peetagu selles ka parajat
mõetu ja ärgu tehtagu seda õpetamises peaaasjaks. Ühe asja
meelespidamine ei maksa midagi, kui see asi terwet inimest ei
hari, ta tahtmist ei karasta ja kaswata ja selgusele ei aita.

Kõik kaswatamise töö püüdku kaswandikku meelekindluses
harida, et ta ennast terwina Sumala riigi teenistusesse ära
annab, ja usinus ja truudus seda kohta ära täidab, mis talle
Sumalast osaks antud, olgu see misuguses eluseisuses tahes, kas
ülemas ehk alamas.

Roundus (Concentration) olgu terwes kaswatamise töös
juhtija põhjusemõte. Ärgu püütagu mitte kõik kätte õpetada,
mis kasulik on, ehk ferd kasulik olla võiks, waid kõige pealt
seda, mida hädaste tarwis läheb. Koolid, mis iga s tükis midagi

püüawad õpetada, on nagu wiigipuu ewangeliumis, kes küll palju lehti kandis, aga wilja ei wõinud Sünistegija tema pealt leida. Siin maksab see sõna: multum, non multa. (Wähe põhjani, on enam kui palju pealiskautselt.)

Õpetamine on koolis tähtsam tükk ja seisab esimese koha peal. Peanõudmine õpetamise kohta on: kounda kõik õpetusmaterjal ühe südakoha ümber, ära lasse seda laiali minna ja ära wõta ka palju ette, sest wallakooli-lapse õpiaeg on lühike. Wististe soowib iga truu koolmeister, et tema oma koolilastele õige palju wõiks jagada ja neid waimu waranduste poolest rikkaks teha ajaliku elu peale ja taewariigi wastu. Koolmeister teadku ka, et tema usinus, osawus ja truudus weel üksi ei wõi kaugele edasi sammuda, kui rahwa elukord seda takistab, ja seda parandada ei ole tema wõimuses. Ka see ei aita ühtegi, et koolmeister ühest tunnist teise laste ees oma tarkuse kallid tükkfa näitab ja neid lastest imestada lasseb. Kas ei oleks süntsam, et koolmeister oma waimu wara-aidad neile lahti teeb, kes weel waimus waesed on ja neid ka rikkusele aitab? Mis aitaks see näljast, kui talle palju kallid roogasi pealtwaatamiseks ette kantakse, ja süüa ei anta leiwapalukestgi! Koolmeister argu püüdku ilma ees oma tegudega hiilgada. Laste waimu jõudu priskuses kaswatada, olgu tema peapüüd. Aga see wõtab aega ja ei too mitte koge koolmeistrile katsetel koolirewidentide poolest kiitust sisse. — Oma kasu- ja auupüüdmine! Jätke seda auur, aga wõtke selle wastu oma koolilaste ehk kaswandikkude tõsised heategijad olla! Urge olge selle peale uhked, et teil korda läinud omas koolis mõnda waimu-kangelast kaswatada. Mõni aasta pärast kooli aega on Teie waimu-kangelased kõik kadunud. Kes nõnda inimeste ees püüawad hiilgada, neil on oma palk käes. Teeb koolmeister waimuses ja meelealanduses oma tööd ja saadab tõsist tulu, siis olewifil küll ta palju kiitust ei tohi loota, aga ta wõib julge olla, tema pärast on tulewa põlwe rahwa tänu.

Kui küll õpetusasju mitte wäga palju ei pia ette wõetama, siiski ka mitte wäga wähe. Kõumale hoidmine ei pia koolmeistri tööd mitte fergitama, waid see on üksi selle tarwis, et lastele jäädawat tulu tuleks ja koolmeister ise ka selle junres oma töö puhast wilja maitseks. Koolilapse käest nõudmine ja koolilapse waimu jõudmine sammugu „sammu sammussa,

kõndigu käsi käesja." Ei tehi nõudmine jõudmisest ette jõuda, aga ka mitte maha jääda. Mis koolipoisil hädaste tarwis on, seda lastagu temal õppida. Paljuteadmine ei maksa, kui see kaswandiku kindelmeele kulu peale sünnib.

Mis rahwakooli-lapsele õppimiseks wälja walitakse, see piab siis poolest kõige parem olema, — ja see on siis hea küllalt. Peanõudmine on; heast kõige parem, tähtsast kõige tähtsam, tarwilikust kõige tarwilisem. Esimeses rias tulewad muudugi need tükid, mis lapse südant tõsidusele, kaunidusele ja headusele wõidawad, tema tahtet elupuhtusele elustawad ja karestawad. Teises rias seisawad tükid, mis ta omas igapäawases kodaniku elus tarvitab. Spetada tuleks siis: Usuõpetust, emakeelt, rehkendamist, ajalugu, maadeteadust ühes loodusteadusega, laulmist, ruumiwalla-õpetust ja seihkendamist. — Kõik, mis õpetatakse, olgu selge, ei mitte udune ja pealiskaudne. Spetamine tungigu õpetusasja põhjani ja õpetagu seda täitsa ära mõistma. Terves õpetuskonnas hoitagu kogu ühe südakoha poole; see südakoht on inimene. See nõudmise maksa ka üksikute õpetustükkide kohta. Kaswandiku mõtlused olgu selged, ühised ja kindlad. Kuidas õieti rahwakoolis kõik õpetuse wärk piab olema, seda wast võime lühidelt kogu wõtta, kui meie järgmise salmi sõnadega hüüame: „Alles muß in einander greifen, eins durchs and're blüh'n und reifen.“ (Kõik piab ladustaste kogu kaima, üks teise abil õllema ja walmist wilja kandma.) Spetusasju on kooli programmi peal palju. Igal ühel nende hulgast on oma tähtsus ja wäärtus kaswandiku hariduse kohta. Siin tuleb iga õpetusasja tema suurema ehk wähema wäärtuse järele ära kaalutada. Nad kõik piawad teine teist wastastikku toetama ja õilemisele aitama. Ei tohita üht õpetusasja teise kulu peale õpetada.

Õpeks weel paar tähtsat ütelist kuulsate meeste suust kooli õpetusmaterjali kokkuseadmise kohta. Romenius nõuab: „Argu õpetatagu mitte palju asju ühel haawal, waid üht teise järele!“ ja Ratič ütleb: „Haawalt ainult üks tükk! Midagi ei ole mõistusele suuremaks tatistuseks, kui et ühel haawal palju tahetaks õppida.“ Spetusasjad õpetatagu süntasaste kõrwustikku ja parajaste järjestikku — kõik kooli-aeg läbi. Iga astme peal olgu õpetus

nõnda, et ta lastele midagi terwina kätte saadab. Tunniplaan seadigu õpetusasjad nõnda järjestikku, et laste osawõtmine ei nõrke ja asi neile igawaks ei lähe. — Peatingimiseks aga jääb ikka koolmeister. Kui tema omas terwes elus ja olus ja waimu-nähtawuses see kõige parem ei ole, siis on tema koolist wähe kaunist wilja loota. Koolmeister on kooli hing, tema teeb kooli kooliks.

Christian Heinrich Zeller.

(Otte kannud koolmeistrite koosolekul Tartus 20. Juuni kuu päeval 1881 — Fr. Hollmann.)

Meie kodumaal on kolm tummade kooli: Wändras, Wolmaris ja Riias. Nüüd hiljemal ajal on Riia linnas ka pimedate kool sisse seatud ja sügise 1880 on nendega, keda seal õpetatakse, esimene awalik katse ära peetud; sellest on ilmsiks tulnud, et ka seda tööd asjata ei tehta. Meie linnas on sügise 1880 waeste tütarlaste kool siinsamas meie Seminari kõrwal oma tööd alganud; waeste laste kaswatamise maja on Mäe uulitsas meie ligidal ammuft ajast oma kasulikku tööd tegemas; ka kolm wäikeste laste kaswatamise asutust on meie linnas olemas. Riias on juba 1872 suur asutus sisse seatud, kus päratud lapsed, kes muidu kerjamise teel juure linna uulitsate peal hukka oleksiwad pidanud minema, nüüd kristlikul kombel saawad õpetatud ja kaswatatud. Veel muid waeste laste ja õnnetumate kaswatamise kohtasi on mitmes paigas aeg ajalt asutatud ja nüüdsel ajal enam ehk vähem jõudjaste oma teed edasi minemas. Ja ei mitte üksnes meie kodumaal, waid niisama Tallinna maal, Kuura maal, Peterburis, Moskwas, wõõrail mail, iseäranis Inglismaal, Saksamaal, Hollandimaal, on niisugusid laste koolitamise ja kaswatamise paiku palju, et neid ka saja ning tuhanda kaupa wõiks üles armata. Neid asutusi, nii mitmesugused kui nemad ka on, wõib ühe nime alla kokku wõtta, nemad on kõik „sisseniise missiõni“ asutatud töökohad; nemad püüawad igauks omal mõõdul ja wiisil selle sõna täitjateks saada, mis Issand Jeesus Kristus Perea maal oma apostlite wastu ütles, et „laste neid lapsukefi Minu juure tulla ja ärge keelge neid mitte, sest niisuguste päralt on

taewariif", ja jälle Kapernaumas enne lehtmajade pühale minekut, et „kes niisugust last vastu võtab, see võtab Mind vastu."

Küll on waeste ja päratu laste kasvatamine juba esiotsajärgelise ristikoguduse rohke armastuse tundemärgiks olnud, ega ole siia maale kristliku koguduse armuhoole selle asja sees ka mitte lõpnud; aga aja jookkul on wahete peal siiski leigus ja südame kalesus laialisel määral ka ristikoguduse keskel aset wõtnud, ja siis on jälle uuesti armastuse tööle äratamist waja olnud. Niisugune ärataja oli umbes 200 aastat tagasi August Hermann Franke oma waeste laste majaga, aga selle saja aasta hakatuses jälle Christian Heinrich Zeller, keda õigusega uuema aja waeste laste koolide isaks võib nimetada ning ühtlasi ka waeste laste koolmeistrite juhatajaks.

Christian Heinrich Zeller sündis ilmale wanas Hohen-Entringi lossis Württembergi maal, Tübingi linna ligikal, 29. Märzil 1779. Tema isa Christian David Zeller oli kohtu ammetis omale hoowi-nõunikku („Hofrath") auuammeti teeninud, oli enamaiste ilmaliku asjade nõudja, muidu õiglase ja kaunis wali mees. Tema eeswanemate pikas sugureas on kuus põlwe järjestikkust õpetaja ja kiriku ülemat ammetit Württembergi maal pidanud.

Meie Christian Heinrich kaswis isa majas seitsmeaastaseks; siin liikus wäikeste poisikeste hinge sees esimene kord Sumala suuruse ja igawese elu aimamine, kui ta kord muud ei tunnud, kui taewast ja iseennast. Siis oli ta kuueaastane. 1786 sai ta Böblingi linnas oma wana ema juure; see õpetas temale õhtupalwe jalni: „Et ma Jesu tallele." 1787 wiidi tema Ludwigsburisse ladina kooli. Siin kaswis ta nooreks meheks, ja kui ta gümnaasiumi koolist läbi oli, läks ta 1797 Tübingi Uniwersiteeti õppijaks, et kohtuammeti vastu ennast walmistada. Kolm aastat läks temal siin mööda, kunni ta Uniwersiteeti õpetustega toiminu oli saanud. Selle aja sees sai tema prohwešseriga tutwaks, kelle nimi Abel oli, ja see wõttis teda oma juure koterisse, et ta tema lapsi omast prii ajast pidi koolitama. Abel hakkas teda armastama ja jäi temale sõbraks ka siis, kui noor Zeller 1800. aastal kui päris adwokat Ludwigsburi linna ajus. Isa tuli kord poega vaatama ja ütles temale, kui ta mitu päewa poja tööd pealt oli waatanud ja tähele pannud, kuidas wiisi poeg oma adwokati tallitust ära toimetas: „Sina adwokatiks ei kõlba."

Seft noor advokat oli pehme südamega ja kange õiguse armastaja meelega ning ei osanud mõne muu advokati värki tõiste tulist omale kasu otsida. Alasta pärast (1801) juhatas prohwesser Abel, kellele noor Zeller oma elulou pärast kirja oli saatnud, temale tõist ammeti tallitust ja soowis teda Augsburgi linna ühe suurt sugu mehe majasse selle poega kasvatama. Zeller läks sinna; aga ehk ta küll ustawalt oma koolmeistri ammetit ära täitis, ei leidnud ta siiski ses majas mitte oma hinge igatsemise täitmist; seft suurt sugu rahwa uhke elu ja toredad kombes ei olnud tema meele pärast. Kui Abel seda jälle teada sai, soowis ta Zellerile tõist kooliammetit, ja kui St. Gallenis Helweetsia maal üks wäikese era-kooli pidaja Abelilt tublit koolmeistrit omale palus saada, siis juhatas ta seda, et ta Zellerit oma juure pidi kutsuma. Zeller tuli selle kutse peale 1802 St. Galleni linna uue kooliammeti pidajaks. Siit sai ta nüüd Pestalozziga tutwaks, kes sell ajal Burgdorfis oma era-kooli oli asutanud, ja Zeller, kes Pestalozzist 33 aastat noorem oli, andis ennast esiotsja koguniste Pestalozzi juhatusse alla. Tema süda „põles janust tõe järele“ ja tema oli Pestalozzi uue koolipidamise waimustatud järele-kiitja.

Alastal 1809 kutsuti Zellerit Zofingi linna walitsuse poolt linna-koolide Direktoriks selle nõuuga, et tema kõik Zofingi linna-koolisid pidi Pestalozzi juhtumõtete järele ümber seadima. Zofingen on Aargau walitsuuskonnas, ja Zeller läks nüüd ka St. Gallenist ära ning astus Zofingi koolitöö põllule. Ammeti üleswõtmiseks pidas ta kõnet, mille sees tema seletas, et nõnda kui 300 aasta eest kirikuparandamine on käsil mõtetud, nõnda peawad nüüd ka kooliparandamine jalale seatama. Ja ta hakkas tõemeeli töösse. A. 1811 wõttis ta Sophie Siegfriedi, kes õpetaja tütar ja ise ka lastekoolitaja oli, omale abikaasaks, ja seft ajast luges tema iga päew oma abikaasaga piibli raamatust. Küll tuli tal esiotja paljugi püha kirja tükkisid ette, mis tema meelest nagu wõõrad ja weidrad tahtsiwad olla, aga tema sai, mida enam ta ennast püha kirjaga tutwaks tegi, seda kindlamine märku, et „targem on ja tulusam ka, jumaliku asjadele järele mõelda, kui ette mõelda.“ Seft tema sai aega mööda aru, et nii palju kui taewas kõrgem on kui maa, nii palju on ka Jumala mõtted kõrgemad kui inimeste mõtted. Kui ta juba selle tundmisele oli

jõudnud, siis ei pidanud see tundmine teda enam rahul, waid ojas teda ka tõistele seda tunnistama ja ette panema, ning tema hakkas ka pühapäewil omas majas piiblitundisid pidama. Sell teel jõudis tema ise ka ikka sügawamale ja täielikumale Jumala sõna arusaamisele.

Aastal 1816 sai Zeller mitme kristliku mehega tutwaks, kes Baselis elaswad. Nende seas oliwad Spittler ja Blumhardt, Baseli missiooni-seltsi asutajad. Mis Baseli missiooni-seltsi pagana teas 1816. aastast saadik, kui missiönäride seminar Baselis tööse hakkas, tänini korda saatnud, seda ei hakka mina siin mitte jutustama, muud kui seda tuleb siin tähele panna, et, kui Spittler ja Blumhardt meie Zellerit ka oma ettemõtmise liiki kutsusiwad, Zeller ennast küll ei keelanud, aga selle juures ei käskinud unustada, kui palju armu tööd ja hõlastuse ülesnäitmist ka kodumaal ristiõguduse keskel tarwis tuleb, et ristinime kandjad ka tõe poolest ristiinimesteks saaksiwad. Zeller kirjutas kord oma Baseli sõbradele ristirahwa laste kohta, kes hooletuse läbi laia teed mööda rändades hulgana hukatuse wärawa poole nihkuwad, nõndawiisi: „Neist pimedatest sügawustest kiskendab hirmsa hooletuse läbi tegi-“, „nenud hädadoht kui tapetud inimese were häälega taewa poole.“ „Kes neis sügawates kohtades iial tööd on teinud, küllab see seda“, „kisa healt on kuulda saanud.“ Kui 31. Oktobril 1817 kolme-“, „saa-aastaline õigenäitumise püha peeti, siis sai Baselis ka“, „waeste kooli selts“ asutatud, ja selle seltsi tugewam liige oli Christian Heinrich Zeller.

Eugu on tähtjas: Pagana rahwa seffa hakati Baselist missiönärisid wälja läkitama, ja ristirahwa seffa hakati umbes sellisamal ajal Baselist „sisemise missiöni“ tööd asutama. Kus iial armuõpetus maksma hakkab kui Jumala jõud õnuseks iga-“, „üheteles kes usub, seal on ka „missiöni“ töö tähtsamas, nii heasti“, „wälimise missiöni“ kui „sisemise missiöni“ töö. Kristuse armastus ajab usklikuid, paganaid jüngriteks tegema ja risti-“, „õguduse seas seda kinnitama, mis suremisel on. Baseli „waeste-“, „kooli selts“ palus nüüd Zellerit omale eestwõtjaks, aga tema ei usaldanud seda mitte oma weale wõtta mõteldes, „et tõisi auu-“, „samaid ja osawamaid mehi on isegi küllalt, kes nüisuguse asja“, „toimetajateks kõlbawad, ja paremine kõlbawad, kui mina.“ Aga Baseli sõbrad ei jätnud järele, ja kui Zeller 1818 juure

reedi kodu ühe selle päewa peale tehtud jutluse oli lugenud, sai ta ise ka julgust küll, waeste-kooli seltsi eestwõtjaks heita.

Sell ajal hakati Margau walitsuse poolt Zellerile tatistusi tegema, jah, teda taheti politsei ülewaatamise alla panna kui paha asja ajajat, sest et ta piibli raamatuid rahwa sekku püüdis jagada ja et ta palwetundisid pidas. Siis jättis ta Zofingi linna maha ja tuli ära Baselistse. Nüüd pruugiti ajawiitmata süntiat nõuu, kuidas kooliseltst püüdmist korda saata. Döisil pool Rheini jõe Badeni riigi piiril seisis wana Beuggeni loss, päratu ja korratu, sest et seal sees kedagi ei elanud; seda palus kooliseltst Badeni Suurherzogi käest rentida, et sinna waeste-kooli asutada. Suurherzog tahtis kinkida, aga Zeller ei palunud muud kui üürida. Siis ei kinnitanud Suurherzog seda maksu mitte kõrgemale kui 60 guldena peale igaaastaseks rendi- ja üüri-maksuks. Sinna kutsuti nüüd waesid lapsi kofku ja ka noori mehi, kes waeste laste koolmeistris õppida tahtsiwad, ja kui Zeller 17. Aprillil 1820 Beuggeniisse elama tuli, oli juba 10 noort meest ja 30 waest last üles antud, kellele tema nüüd aset pidi walmistama. Kui kõik toad ja kambred korda oliwad seatud, toidu wara ja muud tarwitused walmis muretsetud, siis sai 22. Juunil 1820 seesama Beuggeni waeste = laste = kool sisse õnnistatud ja järgmisel päewal töö alustatud. Pühitsemise kõnnes seletas Zeller: „Spetamise wiisi waral üksi ei wõi pödur kooliast „mitte terweks saada; koolid peawad jälle niisugusteks asutusteks „minema, kus Ewangeliumi töt ja armastust istutatakse. Laste „kaswatamine ei pea mitte enam, nõnda kui siia maale, selle „sinatse ilmaliku elu wastu walmistamist pea = asjaks arwama, „waid peab igawese määra poole sihtima.“

Igapäewane elukord ses uues koolis oli: Hommiku kell 5 ütsikutest magaduskambrites hommiku palwe. Kell 7—8 Pühakirja lugemine, nimelt sell kombel: Zeller seletas ühe peatüki ära, seda loeti siis ütsikutest jau kaupa ja wiimaks kõikist koorina. Kell 8—12 õpetas Zeller ise oma Seminari kaswandikka; seni pandi lapsi majas ja wäljas käsitööd tegema seda mööda kui nende jõud kandis. Peale lõuna k. 1—4 laste koolitamine. K. 4—5 priitund. K. 5—6 laulmise tund, aga nende jaoks, kes ühes laulda ei saanud, käsitöö. K. 6—7 suuremate laste leeritund. Siis k. 8 pärast õhtu söömaega laste magama saat-

mine lühikese õhtu palwega üksikutes magaduskambrites. Kell 9 täisealistega weel kord Pühakirja lugemine ja õhtu palwe enne magama heitmist.

Pühapäewil hommiku k. 9—10 jutluse lugemine, k. 2—3 peale lõuna laste loetamine.

Seminari kaswandikude õppimise ajaks oli 3 aastat määratud; seega sai 1823 esimene kord kaswandikku wälja lasta. Neid oli seitsmekesse, kes koolmeistri ammetile walmistatud Baseli abiseltsi hoolekandmise läbi kohe kooli töösse pidiwad astuma. Lapsi peeti seal Beuggenis nii kaua, kui nemad leeris saidwad ära käinud ja Issanda armu lauale wastu wõetud, siis lasti neid ära, ja Baselis oli kaks abiseltsi, kes neile sedamaid teenistuse kohtasid muretsefiwad, eht jälle osawamaid meistri juure wõi kaupmehe juure õppijateks asutasiwad, et nemad auusal wiisil tööd tehes ise oma leiba wõisiwad teenida. Iga aasta Jaanipäewa nädalis peeti selle kooli asutamise mälestamise päew.

Sellest Beuggeni asutusest ütles Zeller kord ise: „See asutus ei pea kauemine seisma ega pea kõhtama kauemine seista, kui kõigewäeline Sumal seda ülewel tahab pidada; ta peab kohe langema ja lõpma, kui Issand taewas oma kät temast ära tahab wõtta.“ Seda peawat sellest tuntama, kui priitahtlikud annid, kelle najal terve kool seisis, tulemata jääwad, ja kui kedagi enam ei leita, kes selgest armastusest sellé asutuse walitsust ja juhutamist ostaks enese peale wõtta. Sest kõik selle asutuse sees tehtaw töö peawat selgest armastusest wälja kaswama ilma oma kasu püüdmata. Spetajad ja õppijad, koolmeistrid ja lapsed pidiwad lihtsa elu pidamisele harjutatud saama.

Spetamise põhjusecadus oli Zelleril see: „Wähe õppimist, aga seda wähe ka õigeste“; „liht õpetus, aga põhjani kindel.“ „Laulmine peab iseäranis hoolega õpetatud ja ilusaks haritud saama, sest laulmine on hariduse, kaswatamise, hinge pühitsemise pea-nõu.“

Kuus aastat oli Zeller seda wiisi Beuggenis tööd teinud, kui aastal 1826 wana Pestalozzi, kes 1825 Ifferteni maha oli jätnud, ja Neuhoft mõisasse elama tulnud, siit Beuggenisse wõõr-fiks tuli, Zelleri tööd pealt waatama. Sell aastal oli Beuggenis 78 waest last ja 22 Seminari kaswandikku. Kui wana

Pestalozzi mitu päewa kõik selle asutuse töötagemist ja eluforda tähele oli pannud ja siis Zelleriga selle pärast juttu westas, siis hüüdis ta: „See’p see on — „see’p see on! Seda olen mina püüdnud!“ Meie teame ju muidugi Pestalozzi elust, et tema ise selle määrale ei saanud, waid et ta Zffertenist wiimaks pidi lahkuma, sest et sealse suure kooli lugu enam ja enam saasi läks. Pestalozzi tahtis lapsi esiteks inimesteks harida, peale selle weel ka ristiusulisteks õpetada; Zeller pööris asja ümber: esiteks Jumala lapseks ja Jesuse jüngeriks, siis saawat ka muidugi terve inimene läbi ja läbi haritud. Selle kohta kirjutab ta: „Väris „ja tõsine kasvatamise kunst ei olegi muud, kui et Jesus Kris- „tus kaswataja südame sees elab ja walitseb ja et Kristuse elu- „jõud niisugusest südamest walguistades, sojendades, õnnistades „wäeste laste peale wällja woolab ja neid aega mööda kõige kas- „watajaga Inimese Poja jumaliku kuju sarnadusele pühitseb ja „kujutab. Selle kuju järele peab kõik haridust mõõdetama. Pestalozzi on omal wiimajel ajal ise tunnistanud, et ta umbes 30^{ne} aasta jooksul enam ühtegi raamatut ei saanud lugeda, ja sellepärast ka ei teadnud, mis tõised töötelijad kooli põllul enne teda ja tema ajal ka muial pool mõtelnud, parandanud, korda saatnud, töõsihiks wõtnud; aga Zeller pani hoolega tähele ja kaalutas oma waimu sees ära, mis enne teda tõised püüdnud ja mis tema kõrwal ka muial pool ette wõeti. Zeller arwas Rouss- seau, Basedowi ja Pestalozzi ühte liiki, sest et ta leidis neil kol- mel ühise pea- wea küljes olewat, et nemad laste kasvatamise tööl sellega tegemistki ei tee, et üksnes Kristus patust peastab. „Laps on sündimisest hea,“ „muud ei ole waja ega wõimalik „luid aga lapse loomu suureks ja jõuutaks kaswatada.“ Et wana Adamat ka iga lapse sees on ja ka iga lapse sees peab sure- tama kõige patu ja kurja himuga, et uus inimene peab kaswama Kristuse täie ea mõõdule, sellest et taha need juttugi teha; aga see’p see on, mis Zeller kõige kristliku lastekasvatamise silma- märgiks ette seab, et iga ristitud laps saagu kihutatud ise prii- tahtlikult ja hea meelega Jesuse Kristuse elu osause sisse jääda ja enam ja enamaste Kristuse elust oma täis osaliseks saada. „Sest Jesusest, üksi Jesusest,“ ütleb Zeller, „tuleb tõsine kaswa- „tamise ja kaswamise jõud. Kristuse waim ongi ainuüksi elu- waim.“ Kõik kristlik kasvatamine peab sinna sihtima, et kas-

watataw ennast, Jeseuse omaks annab, Jeseuse riigis, Jeseuse all elada tahab, Jeseust teenib kõige oma elu ja oluga.

Seepärast nõuab Zeller laste kasvatamise ja koolitamise tarwis pühalikku wagadust ja tõsist wagusi elamist ja maailma kärast rahulolemist. Kool ei salli politika lärmi ega käratsemist ja sõdimist. On karistamist vaja, siis saagu tõsise meelega trahwitud, aga enam veel saagu wäiksest eestpalwet tehtud, ja koolmeister elagu lastele ette, ka siis kui nemad teda ei näe, ei kuule, nõnda kui ta ise tahab, et lapsed peawad elama. „Datu pime, duše wäed ja laste wallatusele tikkumine ei hooli sinu jutust, ega sinu maenitsemisest, mis usust ilma ja paljalt huulte otsast, hoowab, waid saawad pea wäsest koolmeistrist wõitu, heidawad, teda eneste alla ja ajawad teda juurestki ära — paljaks riisutud ja haawatud.“ Seepärast peawad kristlikud koolmeistrid Jäsan-daga alati palwuse najal ümber käima, Tema seltsis, elama, et nemad waimu wäes wõiksiwad kindlaks minna ja kõiges kimbatustes ärawõitjaks jääda. Koolmeistri ammeti töö on usutapluse töö; kes usutaplust kardab ja eest põgeneb, sellest koolitöö wahwa toimetajat ei saa.

Neid põhjused mõtteid leiame Zelleri kirjadest, ijeäranis sellest raamatust „Lehren der Erfahrung für christliche Land- und Armen-schullehrer“ (Elus äraproowitud õpetused maakoolide ja wäeste koolide kristliku koolmeistritele), mis tema 1827 wälja andis. Riisjama ka sellest ajalehest, mis tema 1829—51 wälja andis pealkirja all „Monatsblatt von Beuggen“ (Beuggeni kuuleht). Kui 1848 ja 1849 rahwaste mäs Kesf-Euroopas lahti oli, kirjutas tema selle kohta see tähelepanemise wäärt sõna: „Sest et rahwaste ülemates seltskondades kõik asi lohakele läinud, selle, pärast on nüüd ka rahwaste alamates jauskondades kõik asi lagunemas.“

Zelleril oli 3 poega ja 6 tütar; tütreid saidwad kõik mehele wiidud, pojad saidwad isa abilisteks Beuggenis. Abikaas suri 1858, Zeller ise seisis omas ammetis 18. Mai kuu päewani 1860. Sell päewal heitis ta hinge ära nende sõnadega: „Sinu kätte annan mina oma waimu.“ Ta oli 81 aastat 1 kuu ja 20 päewa wanaks elanud.

Christian Heinrich Zeller hingab nüüd juba 22 aastat mulla sees, aga Beuggeni wäestelaste kool ja koolmeistrite seminar

seisawad ja õitsewad weel tänini tema poja Reinhardi walitsuse all ja saatwad ikka weel õnnistust nii mitme peale, kui seal kaswatatakse ja wana Zelleri juhatatud ja üleswõetud teel koolmeistriteks walmistatakse. Siin on nüüd see sõna täide läinud ja ikka weel täide minemas, mis Issand Jeesus lehtmajade pühil Jerusalemmas ütles: „Kes minu siia usub, nõnda kui kiri ütleb, selle ihust peawad elawa wee jõed jooksuma.“

